

<https://doi.org/10.15407/uhj2026.02.184>
УДК 94(477):323.13-043.86(=161.2)“.../16”

Петро КУЛАКОВСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин,
Національний університет «Острозька академія» (Острог, Україна)

kulakovsky@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6310-717X>

Андрій ЗАЯЦЬ

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри давньої історії України та спеціальних галузей історичної науки,
Львівський національний університет ім. Івана Франка (Львів, Україна)

andrij_zajac@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІЄТВОРЕННЯ ДО СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ: «НОВИЙ» ПОГЛЯД НА РОЛЬ РАННЬОМОДЕРНИХ ЕЛІТ

Метою дослідження є аналіз основних положень статті Наталії Старченко «Складні шляхи ранньомодерного українського націєтворення, або Кілька зауваг до звичної схеми історії України» [1]. В його основу покладено принцип історизму, **методи** деконструкції тексту та компаративістики. **Основні результати.** Показано, що статус трьох інкорпорованих воєводств був найнижчим порівняно з усіма включеними до Корони територіями. Спростовано твердження, що М. Грушевський виводив шляхту за межі українського нарративу; Варшава не мала «урядницької вертикалі, яка могла б забезпечити рішення центру»; більшість шляхти трималася поліконфесійної моделі руського народу; козацтво виникло як чоловіча військова спілка та було «антидержавним і ненаціональним». Показано маніпулятивність спроби подати козацькі повстання та початок Національно-визвольної війни середини XVII ст. як військово кон-

Цитування: Кулаковський П., Заяць А. Українське націєтворення до середини XVII століття: «новий» погляд на роль ранньомодерних еліт. *Український історичний журнал*. 2026. № 2 (587). С. 184—200. <https://doi.org/10.15407/uhj2026.02.184>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

федерацію. Спростовано низку фактологічних тверджень, зокрема про типологічну подібність козаків і татар, про те, що шляхта Чернігово-Сіверщини перебувала в орбіті московської політичної культури. **Висновки.** Сукупність запропонованих Н. Старченко положень формують позбавлений належної наукової аргументації образ ранньомодерних українських еліт. В основі підходів — творення концептів на базі абсолютизації невітленої на практиці шляхетської риторики та екстраполяції нетипових одиничних випадків на свідомість всієї шляхти. Спроби подати козацтво як деструктивну силу реанімують під виглядом «нової схеми» концепції польської та російської історіографії XIX ст.

Ключові слова: М. Грушевський, шляхта, церква, козацтво, руський народ, Річ Посполита.

Пошук осердя для оновлення українського гранд-нарративу на основі переосмислення ролі еліт справа, безумовно, потрібна. Проте успіх навряд чи можливий, якщо підмінити раціональну критику попередніх нарративів приписуванням їм надуманих вад [1, с. 191—218]. Звісно, гранд-нарратив Михайла Грушевського, як і будь-який інший, не може бути іконою, особливо коли спуститися з генеральних візій на рівень пояснення окремих проблем, адже наука йде вперед. Але, без сумніву, витримали перевірку часом дві наріжні ідеї М. Грушевського: тяглість української історії та опрацювання концепцій крізь призму глибокого врахування актуальних підставових розробок і введених до обігу джерел.

Усі подальші студії, зокрема й з історії українських еліт, попри все лише зміцнюють каркас обох ідей. Якщо для М. Грушевського носієм спадкоємності було переважно селянство, то сучасні дослідження не залишають сумнівів у спадкоємності еліт як інтелектуальному, так і почасти фізичному. З іншого боку, спекулятивний підбір матеріалу під наперед задані конструкти — це не про М. Грушевського. Бачення всіх проблем він опрацьовував системно з глибоким знанням актуалізованих тоді джерел і літератури. Тому його субконцепції органічно працювали на тогочасному науковому доробку, а чимало з них досі не втратили свого потенціалу.

Такий рівень, встановлений для опрацювання гранд-нарративу, донині не дає спокою прибічникам спрощеного підходу в стилі «а я так думаю». Звідси й прагнення розчистити дорогу до віддалених від джерел концептуалізацій шляхом накидання М. Грушевському не властивих йому поглядів. Візьмімо закиди, що він залишив шляхту поза межами української історії, а український народ «виявився представленим лише експлуатованими масами — козаками, селянами, містянами» [1, с. 192—193].

Як можна було не помітити, що аналіз структури українського суспільства XIV—XVII ст. М. Грушевський розпочинає з... еліти (!) [2, с. 27—106]? А в часи Гетьманщини «народ» для нього — не тільки козаки, міщани та селяни, а й «дрібно-інтелігенти» (читай — шляхтичі) [3, с. 1501]. Тобто, тій частині шляхти, яка сприйняла створення Гетьманщини, історик все-таки пробував знайти місце у своєму народницькому розумінні «народу». При цьому М. Грушевський, що влучно підмітив ще О. Пріцак, «ясно не подає точної дефініції цього терміну (народ — *Авт.*)». І взагалі поняття «скоріше має декларативний характер» [4, с. LXV]. Отже, М. Грушевський «не викидав» шляхти, але вписував її не в тому світлі, як хотілося б декому зробити зараз. Але це ж не привід накидати історика штучне «відрізання» еліти!

Чи міг М. Грушевський знайти для себе стимул подати українську історію як метрику зміни еліт? Чи взагалі давали про себе знати нащадки ранньомодерних еліт у його часи? Як бути з тим, наприклад, що в Галичині під час «Весни народів» її українську еліту представляють семінаристи? Це різко контрастувало, наприклад, з Угорщиною, де місцева знать масово виступила за відродження державності.

М. Грушевський шукав у шляхті різні тенденції, відображаючи це у своєму наративі. Але що він міг знайти, коли ні в Любліні 1569 р., ні після вона так і не поставила питання про перетворення Русі на політичного суб'єкта. Шляхта була найзатятішим противником навіть Гадяцької угоди 1658 р., хоча мала всі шанси очолити процес. Спольщення та відрив «від материнського кореня» закидав шляхті навіть В. Липинський, який увів поняття «українська шляхта» й пропонував покласти в основу українського наративу історію еліт [5, с. 145—147]. Тому героями для М. Грушевського стали козаки. Але їм також він не подарував занепад Гетьманщини, що руйнує тезу про його нібито упередженість до шляхти: «І панство потроху забувало свою стару Гетьманщину, потішаючись достатками, багатствами, котрі приносила забезпечена новими порядками кріпацька праця. А й зітхаючи за старовиною, пильно заходилося коло службової кар'єри у нового правительства, у нового начальства» [6, с. 433].

У таких умовах єдиною постійною субстанцією від часів княжої Русі до початку ХХ ст. для М. Грушевського з його народництвом закономірно ставало селянство. На зламі ХІХ—ХХ ст. для жменьки національно свідомих українських інтелектуалів лише селяни могли бути реальним джерелом творення української України в умовах шаленого зросійщення міста та осіб з капіталом. Недарма ж пізніше Москва для підрубання під корінь української ідентичності пішла на Голодомор.

Чи можна закидати М. Грушевському те, що він на українську історію дивився в глобальному хронологічному вимірі, а не крізь призму окремо взятого періоду? Ні! У цьому була якраз сила. Адже вираження, скажімо, річпосполитської чи козацької доби коштом інших призвело б до викривлення наративу саме про шляхту чи козацтво, бо неможливо уникнути спекулятивної оцінки обох цих еліт, не враховуючи їх фіналу.

* * *

Власне Авторка статті якраз і пропонує звзити проєкцію та зробити осердям українського наративу другу половину ХVІ — першу половину ХVІІ ст. Лейтмотивом має стати роль шляхти як нібито одного зі співтворців Речі Посполитої. Остання проголошується своєю державою для українського світу. Відповідно, Гетьманщина стає чужою, бо її поява руйнувала начебто оптимальну для України модель існування — співжиття в Речі Посполитій багатьох народів. Задля цього Авторка вдається до спроби звести козацтво до суто військової корпорації. Події середини ХVІІ ст. нібито не мали інших причин, окрім корпоративно-козацьких.

Намір обґрунтувати ці та суміжні тези потягнув за собою появу низки необґрунтованих, на нашу думку, положень, які до того ж важко узгодити між собою. Те, що називати руську шляхту співтворцем Речі Посполитої бракує реальних під-

став, уже було показано [7, с. 179—181]. Однак варто додатково наголосити на двох моментах. Насправді руську шляхту від ролі статиста вберегла в Любліні литовська магнатурія, яка покинула сейм, не бажаючи пустити під укіс литовську державність. Якби магнати почали обговорювати первісні польські пропозиції, тоді, припускаємо, не виникло б підґрунтя для інкорпорації українських воєводств. Відповідно, для руської шляхти залишався б статус-кво, за який вона й так трималася до останнього, не думаючи брати участь у творенні чогось нового. До так званого співтворення її спонукали загрозою «втратити все» [8, с. 33].

Та й звідки можна витягнути формальні підстави для висновку про те, що руські князі й шляхта були «співтворцями держави» [1, с. 192]? Літера Акту унії не дає жодного аргументу. Русь там не згадана взагалі, а «русський народ» — лише як набувач підтвердження прав поруч з литовським і жемантійським. Щось не доводилося чути, щоби в історіографії співтворцем Речі Посполитої називали жемантійців! Невже зафіксовану в Київському та Волинському привілеях згоду Корони на певний комплект прав руської еліти годиться підносити до рівня проголошення останньої «співтворцями держави»? Насправді це був лише вплив на архітектоніку Речі Посполитої як компромісу між надією Корони перетворити Литву на Нову Польщу та спротивом литовської магнатурії. Інакше тоді слід називати співтворцями держав будь-які суб'єкти, поглинуті з фіксацією певних прерогатив. У такій парадигмі, якщо бути послідовними, співтворцями Речі Посполитої стають після ратифікації Гадяцької унії 1658 р. й козаки (правда, ненадовго). Байдуже, що ця держава вже давно існувала.

Інше питання стосується проблеми, яка чомусь виноситься за дужки. У цій моделі перебування України в складі Речі Посполитої було збережено непрохідні бар'єри між трьома «старими» українськими воєводствами Корони та «неофітими»: судова система й мова судочинства. Укупі з відмінностями у структурі еліти це унеможливило повноцінне становлення Русі як інтегрального чинника, попри деякі узгоджені дії та усвідомлення українською шляхтою, що «своя» Русь охоплює шість воєводств з Підляшшям. Ще небезпечніше, що Західне Підляшшя за мовчазної згоди шляхти шести воєводств прискорило дрейф від спільного кореня. А решта теренів, які шляхта вважала частиною українського простору, залишилися під Литвою. У чому ж тут оптимальність для України, якщо ця модель зберігала наявне й донині розщеплення українського простору?

За літерою інкорпорацій обсяг автономії трьох воєводств був найнижчим порівняно зі статусом усіх інших подібних частин Речі Посполитої. Деякі з них зберегли політичну суб'єктність, зокрема Литва, лени Князівська Пруссія, Лемборсько-Битовська земля, Князівство Курляндії та Семигалії. Останнє з 1617 р. мало навіть різновид конституції — *Formula Regiminis* [9, с. 122—145]. У 1637 р. Лемборсько-Битовська земля була інкорпорована до Речі Посполитої [10, с. 307], але через 20 років стала леном Пруського князівства. Отже, перед нами випадки, коли Речі Посполитій не вдалося розмити самодостатність тимчасово залежних суб'єктів.

Найближче правове положення до інкорпорованих у 1569 р. українських воєводств посідала Королівська Пруссія. Пруському сеймику залишили право

ухвалювати податки на власні потреби, рішення про локальні військові справи чи місцеву адміністрацію, а судочинство було врегульоване Прусською коректурою. Попри це, особливі права регіону поступово скорочувалися, динаміка економічного розвитку падала, соціальні й релігійні процеси опинилися в рамках коронних тенденцій. Тому його інкорпорація, на думку практично всіх дослідників, мала регресивний характер.

Особливий статус довгий час мали й регіони з етнічно польським населенням. До останніх належало Освенцимсько-Заторське князівство та Мазовія. Окремі привілеї та регіональні поступки з боку Речі Посполитої були й надалі, але загалом ступінь їх уніфікації з основним тілом Корони зростав [11, с. 166—207; 12, с. 30—42].

Тож, Річ Посполита була скроєною з різностатусних регіонів, які центр намагався уніфікувати. Опір місцевих еліт був закономірним явищем, але ефект був різним. Українська еліта, маючи за плечима державу Русь і Руське королівство, не ставила вимог навіть рівня недавніх прибульців, хрестоносців. Уважати «ознакою політичної суб'єктності українських воєводств» існування Луцького трибуналу 1578 р. [1, с. 200] з його однією повноцінною сесією та неприєднанням до нього Київського та фактично Брацлавського воєводств не випадає. Тим більше, що були наявними всі конституційні основи його тривалої діяльності. Найбільше, чим він міг бути по факту, так це виявом певної регіональної автономії.

Якщо робити висновки на підставі не риторики поодиноких представників шляхти, а ситуації на практиці, стає очевидним: особливий статус інкорпорованих воєводств поволі, але неухильно розмивався. З боку центру курс на поступову уніфікацію органічно поєднувався з пунктирно згаданими вище аналогічними діями стосовно інших частин Речі Посполитої. Твердити, що Річ Посполита не мала «урядницької вертикалі, яка могла б забезпечити рішення центру» [1, с. 210] — не бачити очевидного. А як же система королівських урядників на місцях (старости з підстаростами, воєводи з підвоєводами), а коронний підскарбій з поборцями по воєводствах? Невже компетенції цих урядників в українських воєводствах відрізнялися від коронних аналогів?

Зі свого боку, князі та шляхта хоча й заявляли на сеймиках про права, закріплені в люблінських привілеях, проте на практиці відбувалося зближення з Короною, а сеймикові вимоги не отримували підтримки на сеймах. Та й самі послы, як свідчать сеймові діаріуші, не демонстрували результативності в просуванні вимог шляхти. Замість того, щоб стояти на сторожі привілеїв і розбудовувати власні інституції, шляхта інкорпорованих воєводств не спромоглася утвердити власний трибунал, кодифікувати власне право (хоча сейм тричі давав згоду на створення відповідних комісій), погодилася на часткову колонізацію діловодства тощо. Сеймові інституції радикальним чином змінили кримінальне та процесуальне право. Норми цивільного права, насамперед сімейно-шлюбного чи спадкового, зафіксовані у Волинському статуті, великим і навіть середнім землевласникам можна було обійти, маючи земельні маєтки одночасно там, де функціонували норми коронного права. Залишалася поземельне право, але звичай «яко на Україні» значною мірою унеможливував виконання його норм. Головна тенденція політичної культури

шляхти була спрямована на набуття однорідності в межах Речі Посполитої, а не на культивування своєї регіональної самодостатності.

Інкорпоровані в Любліні 1569 р. воєводства потенційно мали б скласти єдиний механізм ухвалення вигідних собі рішень зі «старими» руськими воєводствами Корони. На Люблінському й перших після Любліна сеймах між послами руських та українських воєводств спостерігалася координація щодо питань фіскальної та окремих аспектів зовнішньої політики. Впливовий при королівському дворі Ян Замойський був зацікавлений в об'єднанні сеймових зусиль представників руських воєводств і Волині, сподіваючись посилити позиції генерального сеймика в Судовій Вишні на сеймах Речі Посполитої [13, с. 15]. Шляхта інкорпорованих воєводств також пропонувала послам координувати свої дії з представниками воєводств коронної Русі й навіть воєводства Люблінського¹. Однак розходження між «старою» коронною та інкорпорованою Руссю були настільки значними, що подолати їх протягом декількох сеймів було неможливо. Крім цього, проти був королівський двір і більшість волинських можновладців. Зокрема двір домігся, щоб генеральним для Волинського воєводства став сеймик у Новому Корчині в Сандомирському воєводстві, непідвладний впливові ні Острозьких, ні Яна Замойського.

Від укладення унії до початку XVII ст. основна фабула взаємодії / протистояння вказаних регіонів розвивалася в річищі відносин між Я. Замойським і В.-К. Острозьким. Останній трактував свого опонента як «поляка»². Так вважав сучасник, але для декого сьогодні важливішою є думка П. Куліша, що Я. Замойський або С. Жулкевський — це руська шляхта. В.-К. Острозький наголошував на необхідності призначення урядниками українських воєводств місцевих шляхтичів, а не вихідців з Корони. Стосовно конфлікту вінницького й брацлавського старости Юрія Струся зі своїми підданими князь зауважив: «...у Польщі по польському керувати, а на кордоні по старосвітському, бо тим селянам нічого втрачати, не мають ні кам'яниць, ні забудованих фільварків, щоб польськими звичаями не вигнали їх до Волох чи до Тягині»³. Попри те, що запропонована князем ідея кузні кадрів для Русі виникла раніше, але саме Замойська академія, а не Острозька отримала королівський привілей.

Князь констатував факт нерівності поляків і русинів, яка поглиблювалася, зокрема у зв'язку з мовною проблемою. «Бо канцлер наш (Я. Замойський — *Ает.*) з латини листи пише, якої пограничні люди не можуть зрозуміти. До них потрібно «відкриті» листи по старосвітському руською мовою і письмом писати, а не по новосвітському»⁴. Сам В.-К. Острозький писав свої листи польською мовою, як більшість представників «політичного народу» того часу. Польська мова не стала своєрідною «мовою дипломатії» між представниками різних політичних народів Речі Посполитої, а виконувала роль «м'якої сили» домінантної більшості, ведучи

¹ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Ф. II. Спр. 22641. Арк. 1 зв.

² Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. Sygn. 11078. K. 91.

³ AGAD, Archiwum Radziwiłłów. Sygn. 11078. K. 30—31.

⁴ Ibid. K. 91.

до все більшої полонізації цієї сфери та її акторів, перетворюючись на лінгвістичний інструмент посилення інтеграції та розмивання статусу трьох воеводств.

Під таким кутом на проблему дивився і центр, про що красномовно свідчать прямі порушення королем мовної норми люблінських привілеїв, а також цілеспрямоване визначення польської мови в привілеях як мови міських книг у щойно приєднаній частині Чернігово-Сіверщини [14, с. 177; 15, с. 58]. Не побачити в цих та інших кроках використання мови як інструменту влади та уніфікації не тільки єліти, а й міщан [16, с. 181—182] треба зуміти.

Водночас Авторка спробувала знизити вагу релігії в ранньомодерних ідентичностях в Україні. Звідси теза: «Переважна більшість шляхти та частина православного духовенства підтримували поліконфесійну модель руського народу» [1, с. 202]. На чому ж ґрунтується її твердження про «більшість шляхти»? Єдиний відомий зразок такого мислення походить з табору церковних інтелектуалів. Але Мелетій Смотрицький (1621) і сам полишив своє дітище після конверсії у 1628 р. на унію. Він повернувся до конфесійної моделі «народу руського» з тією лише відмінністю, що до проголошення поліконфесійної тези не вважав уніатів справжніми синами «Східної» Церкви, а тепер ставив це тавро на православних [17, с. 311].

Навіть для тогочасної Європи як території релігійних війн поліконфесійна модель могла стати кредо лише окремих мислителів, але не практичним інструментом націєтворення. В українському ж варіанті ця модель явно була не вигідною ані ідеологам конфесійних матриць, ані владі, зацікавленій у сегментації руської шляхти. А духовні пошуки шляхетських трибунів, як правило, завершувалися прийняттям католицизму, бо саме ця конфесія відкривала в Речі Посполитій найбільші кар'єрні можливості. Випадки, коли русини після конверсії на католицизм декларували свою належність до «народу руського», невідомі. На практиці не існувало третього народу руського поруч з православним та унійним.

«Русин» у розумінні православного духовенства та світських вірних — це православний у Речі Посполитій, незалежно від етнічного походження. Так, після отримання уряду канцлера Великого князівства Руського аріанин Юрій Немирич став русином, здійснивши конверсію на православ'я. Хоча раніше він стверджував, що за походженням є польським шляхтичем [18, с. 183, 191] (легенда ж виводила Немиричів від руських князів [19, с. 167]). Зрештою, про домінування конфесійного виміру ідентичності свідчить документальне ототожнення в Україні православ'я з «руською вірою». З численних прикладів візьмімо бодай мандат короля Владислава IV (1642) міщанам Кременця, де записано: «...щоб обирали половину бурмистрів, райців та лавників релігії грецької, а радше руської»⁵.

Натомість унійні публіцисти вважали «руським народом» своє духовенство та світських прибічників унії. При цьому масовий відтік шляхти до католицизму послаблював обидві моделі «руського народу». Попри визнання аж у 1632 р. православної ієрархії та формальне полагодження сеймом 1636 р. майнових суперечок між православними та уніатами, реальні дії влади підтримували напруту. Дуже

⁵ Центральний державний історичний архів України у Києві. Ф.21. Оп. 1. Спр. 114. Арк. 117.

влучно схарактеризована конфесійна політика часів Владислава IV в назві праці Я. Дзенгелевського — «Про толеранцію для здомінованих» [20].

Принагідно наведемо спостереження французького інженера Гійома де Боплана, який був свідком процесів у руському соціумі: «Шляхта поміж ними (населенням України) дуже нечисленна, наслідує польській і, видається, соромиться того, що належить до іншої, аніж римська, віри, щоденно переходячи до неї, хоча вся знать і всі ті, що титулюються князями, вийшли з грецької віри» [21, с. 7].

Сучасні дослідження підтверджують цю тезу. М. Довбищенко показав масштабне покатоличення волинських князів і з'ясував «якщо не переважаючий, то принаймні дуже високий» вплив Римо-католицької церкви в середовищі середнього нобілітету й помітний — серед дрібного [22, с. 314—339]. Разучим був приклад палкого захисника православ'я на сеймах Лаврентія Древинського. Він, до речі, на сеймі 1620 р. подавав утиски саме як «релігійний гніт» («гноблення народу нашого руського») [23, с. 217—219]. Проте його два сини перейшли в католицизм, а Ян-Єжи став ксьондзом. За нашими спостереженнями, серед волинських послів на сеймах у часи Владислава IV православні були представлені, як правило, двома особами й лише разом з протестантами могли претендувати на баланс у представництві.

Аналіз Г. Літвіна найбільш «православного» з українських воєводств — Київського — демонструє зростання політичної активності нобілітету з кінця XVI ст. до 1648 р. серед католиків майже в 10 разів, тоді як серед православних — падіння майже на 1/5. При цьому автор зазначає, що не брав до уваги Замойських, Любомирських, Собеських, Конецпольських, Потоцьких, Казановських, які контактували з регіоном лише через своїх служебників чи під час військових акцій [24, с. 214, 228]. Однак не можна виключати впливу цих магнатів (виключно католиків) на призначення земських урядників і сенаторів від воєводства, позицію воєводства на сеймах тощо. Чомусь автор взагалі не бере до уваги волинських князів-католиків (Вишневецькі, В.-Д. Заславський, А.-А. Ходкевич, Корецькі), які мали надзвичайно сильні позиції як землевласники на Київщині. У цілому в 1640 р. магнатам належала принаймні половина земельних інститутів власності й володінь у воєводстві [25, с. 79—99]. Порівняймо конфесійну належність старост на території Київського воєводства в 1590 (початок масштабної колонізації України) та 1648 рр.: з таблиці видно картину різкої зміни конфесійної приналежності старост. У 1648 р. не було жодного представника руського народу на цьому уряді, хоча безсумнівне руське етнічне походження мали три з одинадцяти старост. Подібна проєкція, якоюсь мірою, дає відповідь, чому поліконфесійна модель руського народу на середину XVII ст. не мала шансів на реалізацію.

Дивує теза Авторки, що станом на 1648 р. шляхта Чернігівського воєводства «перебувала в Речі Посполитій заледве 30 років, до того входячи до складу Московської держави з її принципово іншою політичною культурою» [1, с. 209]. Насправді після Московії залишилося лише троє (!) землевласників (Б. Грязний, Василь і Павло Солтики) [27, с. 257—314]. І при цьому Солтики стали типовими представниками шляхетського народу Речі Посполитої. Усі інші репрезентанти тутешнього шляхетського соціуму (близько 100 родин) — це свіжі прихоськи пере-

важно з Мазовецького, Волинського та Руського воєводств. До підмосковної доби вони не мали жодного стосунку.

Одним з останніх захисників православ'я був Адам Кисіль. Важко відповісти на питання, чи було для середньозаможного шляхтича з Волині лідерство серед світських православних і, відповідно, представництво королівського двору в контактах з козаками інструментарієм політичного та майнового зростання, чи дійсно важливою життєвою місією. Низка прикладів свідчать про використання ним свого виняткового становища для отримання особистих дивідендів [28]. Основна ідея каштеляна полягала в об'єднанні православної та унійної частин Русі для створення єдиної руської ідентичності. Його блискуча промова на сеймі 1641 р. довела, що декларація регіональних прав відповідала інтересам багатьох інкорпорованих територій. Та чи було в ній місце руській (за походженням) шляхті католицької віри — велике питання. Натомість, на його думку, сармати руські й сармати польські мають об'єднатися [29, с. 51]. Заява чернігівського каштеляна: «Ми приєдналися до нашої спільної вітчизни не як до країни, але з країною, не до релігії, але з релігією, не до титулів і почестей, але з титулами й почестями», — засвідчила

Табл. 1. Порівняльна таблиця титулярів староств Київського воєводства та їх віровизнання в 1590 та 1648 рр.*

Староство	1590	1648
Київське	Кн. Василь-Костянтин Острозький, православний	Януш Тишкевич, католик
Житомирське	Шимон Дениско Матвіївський, православний	Януш Тишкевич, католик
Овруцьке	Абрам Мишка Варковський, православний	Владислав Немирич, аріанин
Любецьке	Кн. Олександр Вишневецький, православний	Самуель Калиновський, католик
Остерське	Лаврин Ратомський, православний	Стефан Аксак, католик
Білоцерківське	Кн. В.-К. Острозький, православний	Костянтин Любомирський, католик
Богуславське (з 1591 р.)	Кн. Януш Острозький, католик	Домінік Александр Казановський, католик
Канівське	Кн. Олександр Вишневецький, православний	Кн. Ярема Вишневецький, католик
Черкаське	Кн. Олександр Вишневецький, православний	Адам Казановський, католик
Переяславське	Кн. Василь-Костянтин Острозький, православний	Олександр Конєцпольський, католик
Корсунське і Чигиринське	Кн. Олександр Вишневецький, православний	Олександр Конєцпольський, католик

* Складено на основі: [19, с. 123, 239; 26, с. 148—151].

готовність більшості руської шляхти до подальшої інтеграції, але без порушення базових прав і привілеїв, зафіксованих в інкорпораційних привілеях. Реанімована А. Киселем «ідея третього члена» не виходила за межі інтелектуального конструкта вузького кола осіб, як і під час свого народження на зламі XVI—XVII ст. Не дарма ж і до 1641 р., і після не бачимо її слідів на сеймиках українських воеводств чи на сеймі. Для більшості шляхти люблінські привілеї зберігали лише юридичне й частково політичне (для реалізації своїх приватних інтересів) значення, і не розцінювалися як основа набуття федеративної суб'єктності. Тому годі було чекати спроб утілити ідею «третього члена» на практиці.

Потребу суб'єктивації Русі гостро відчули на зламі XVI—XVII ст. лише в середовищі православного духовенства. Православна церква спершу робила ставку на князів. В.-К. Острозький відігравав роль лідера, але затиснутий особистими й публічними обставинами не зміг повноцінно використати власний величезний ресурс. Після смерті князя лідери духовенства й відданої православ'ю шляхти почали шукати іншого провідника, то апелюючи до його надзвичайно впливового сина й уже католика Януша Острозького (див. лист перемишльської шляхти від 3 грудня 1612 р.⁷), то намагаючися вивисити відданого православ'ю, але недостатньо впливового князя Стефана Четвертинського [30, с. 324—326]. Робилися спроби працювати й серед інших станів, що зафіксував Захарія Копистенський у «Палінодії» (1622 р.): «Которою (унією) іж ся народ роскій зо всего сердца бридил [...], з шляхтою, з панами і з княжати мал о што або згола нічого почати не могши, зачали з міщани, з людом посполитим і з священниками...» [23, с. 238]. Зрештою, розчаровані далекими від очікувань наслідками сеймових змагань шляхти, звернулися до козацтва. Після висвячення православної ієрархії стало зрозуміло, що воно здатне давати реальні результати. Тому православні інтелектуали почали конструювати козакам «правильний» родовід, шукати йому місце в «народі руському» [31, с. 162—169].

Козаків не довго довелося вмовляти, оскільки вони вже з 1580-х рр. прагматично відреагували на конфесіоналізацію європейського простору, подаючи своє військове здобичництво проти мусульманських сусідів у барвах боротьби з «ворогами Святого Хреста». Тим більше, що наймаючи козаків, їх «працедавці» послідовно апелювали до війни з «невірними». Звідси був один крок до використання релігійного чинника в змаганнях за комплект прав і привілеїв і вписування себе в православну модель «народу руського».

Прагнення ж Авторки шуточно занижити історичні горизонти козацтва спотворюють саму його природу, походження та еволюцію. Взяти хоча б тезу: «Козацька спільнота, яка за типологічними характеристиками принаймні свого ядра — військової корпорації на покордонні — була антидержавною й ненаціональною, закликала вустами своїх очільників до “священної війни Русі” проти “ляхів”» [1, с. 203, 205]. Відразу напрошуються паралелі до панівних у XIX — початку XX ст. концепцій польської та російської історіографії про козацтво як деструктивну анархічну силу. Так, Ф. Равіта-Гавронський писав про козаків: «...посилювалась не-

⁷ AGAD. Archiwum Potockich z Łańcuta. Sygn. 1573.

навість до держави й до шляхти, яка набувала характеру класової боротьби, що надавала козаччині риси суспільної війни про втрачені якісь вольності, про відібрані силою якісь права» [32, с. 61]. Г. Карпов, так само як Авторка, представляв руський (український) народ не як єдине ціле, а як композицію відокремлених корпорацій — козацької, міської тощо [33, с. 20; 34, с. 19].

Залишається незрозумілим, як ця нібито антидержавна сила збудувала державу, зуміла досягти її міжнародного визнання та розробити історичні концепції для обґрунтування її існування. Як бути з притаманними козакам у кінці XVI — першій половині XVII ст. культом короля, з отождоженням Речі Посполитої з «вітчиною милою», етосом служіння вітчизні проти зовнішніх ворогів, сподіваннями до останнього на реформування Речі Посполитої на засадах урізання всесилля магнатів і розв'язання станових проблем козацтва й руського народу [35, с. 224—228, 257—260, 292—294]? Козаки щонайменше з 1620-х рр. вважали себе членами «народу руського», а в середині XVII ст. генерували нову його версію, базовану на козацькому стані, куди долучилися нові хвилі з середовища шляхти.

Козацтво, за твердженням Авторки, «формувалось на протиставленні державі» [1, с. 203]. Насправді воно заповнило нішу додаткового не лише військового чинника, а й господарського, який дозволив спершу вирівняти ситуацію, а потім поступово набувати переваги над опонентами на фронті. Відразу визнаючи провід прикордонних старост, козацтво формувалося за участі таких «антидержавних сил» як бояри, які занесли ідею козацьких привілеїв, порівняних зі шляхетськими? Показово, що з табору шляхти у XVI ст. лунали пропозиції (як-от С. Сарніцького) найняти козаків на платну службу Речі Посполитої, надавши їм статус саме бояр [36, с. 439].

Конфлікти зі шляхтою, які зростали до антагонізму, виникнуть лише через понад 100 років (!) після появи козацтва як реакція на відмову держави належно поцінувати його лояльність і військові послуги. Зрештою, на слушну думку Е. Опалінського, можна виділити наступні ознаки подібності між шляхтою та козаками: участь у публічному житті, служба вітчизні зі зброєю в руках, упевненість у своєму праві на вольності, отождоження себе з Річчю Посполитою [37, с. 261].

На нашу думку, цілком некоректно вважати козацтво мілітарною чоловічою спільнотою, або у м'якшому вигляді бачити до середини XVII ст. поділ «на спадкових козаків, що мали статки й родини у прикордонних містах та були тісно пов'язані з “осілим” населенням, і “запорожців” — власне членів чоловічого мілітарного союзу» [1, с. 205]. Тут, здається, неприпустимо перенесено особливості січового товариства (і лише січового!) доби останньої Січі (1734—1775) на абсолютно інший період, коли в структурі українського козацтва взагалі ще не існувало якоїсь окресленої запорозької складової. Запорожжя тоді було епіцентром усього козацького життя і ще не дійшло до усвідомлення якоюсь групою своєї корпоративної окремішності як запорожців. Ба більше, є сила зворотних проявів аж до переливання січової старшини в реєстрову й навпаки [35, с. 173—174].

Козацтво не виникло як чоловіча мілітарна спільнота, адже в основі лежало поєднання промислів з військовою справою, а осідки козаків розміщувалися на прикордонні, зокрема в містах [38, с. 194]. До всього козаки відфільтровувалися

дуже повільно, а козакували вихідці з усіх станів, навіть князі. Наріжна складова козацьких претензій полягала в набутті врегульованого суспільного статусу, легалізації господарської діяльності, спадкових прав для членів їх сімей.

До деформації образу козацтва призводить теза Авторки, що між козаками й татарами була типологічна подібність [1, с. 204]. Як взагалі можна порівнювати стан та етнос? А на ті твердження, що козаки — це «чоловіча мілітарна спільнота», виходить, що «типологічно подібні» татари — також.

Некоректним є твердження, що для Олефіра Голуба козацька територія тождана території Київського та Брацлавського воєводств [39, с. 41]. У своїй промові колишній гетьман окреслював не всю козацьку землю, а реально досягну територію влади. Натомість уже в 1602 р. гетьман Іван Куцкович, ототожнюючи козацькі терени з українським простором, писав: «...почавши від Могилева, усі України аж до гирла Дніпрового, що все є власне приставства наші» [40, с. 222]. А в часи Б. Хмельницького й пізніше оптимальна територія влади охоплювала в «ментальній географії» старшини не лише сім воєводств Речі Посполитої, як помилково стверджується [1, с. 209], а сягала Вісли, Підляшшя та кордону Руського воєводства на заході, Дону на сході, Північного Придніпров'я на півночі та Чорного моря на півдні [41, с. 141—146, 194—202].

«Поява різних за характером козацьких рад» [1, с. 205] відбулася не в першій половині 1620-х рр., а щонайменше на 25 років раніше. Достатньо почитати записки Еріха Лясоти про його перебування на Запорозжі [42, с. 68].

* * *

Спроби штучно звести козаків до військової корпорації підпорядковані головній меті — прирівняти всі козацькі повстання до рівня військових конфедерацій [1, с. 206]. Чи є у дослідників для цього підстави? Однозначно немає. По-перше, перед жодним повстанням не ухвалювався акт створення конфедерації з визначенням її структурної підтримки. По-друге, військова конфедерація, на відміну від актів козацького опору, не вимагала закріплення / розширення станових прав і привілеїв. Заяви короля та його двору щодо претензій Львівської конфедерації на творення четвертого стану [1, с. 206] є спробою розділити військо й шляхту, яка переважно його формувала. По-третє, військова конфедерація опиралася на наявну армію, тоді як козацькі повстання — на покозачене населення та, меншою мірою, на козацький реєстр. По-четверте, військові конфедерації не мали конфесійного забарвлення, хоча й могли апелювати до представників різних гілок християнства. Тоді як козацькі повстання переслідували релігійні цілі, тождані з вимогами православного духовенства й пастви. По-п'яте, і найголовніше, у березні — липні 1648 р. шляхта чітко бачила в діях Б. Хмельницького прагнення створити «козацьке князівство», навіть «заснувати руську монархію» [43, с. 123—130]. Уже королівська передсеймова інструкція грудня 1625 р. чітко наголошувала на бажанні козаків створити власну Річ Посполиту (республіку) [44, с. 285]. Подібні політичні горизонти були цілковито чужими для учасників військових конфедерацій.

Ідея козацького князівства з'являється вже наприкінці XVI ст. (проект С. Наливайка). У 1625 р. Оліфер Голуб пропонував розширити козацьку юрисдикцію на Вінницю, Брацлав, Житомир та Овруч. Свій народ він ідентифікував за визнанням руської релігії, а шляхту, що перейшла в католицизм, промовисто називав «наші ляхи» [39, с. 41]. Як не парадоксально, але представник католицького духовенства, київський біскуп Йосиф Верещинський ще в кінці XVI ст. представив проект створення задніпровського козацького автономного утворення [45, с. 55].

Не дивно, що в березні — червні 1648 р. ідея виринула вже на новій основі. На такому тлі необґрунтованим виглядає твердження, що «корпоративні вимоги — збільшення реєстру й самоврядування — тоді були основними гаслами» [1, с. 206]. До всього, уже в першому офіційному переліку вимог Б. Хмельницького до Варшави від 2 червня 1648 р. містилися релігійні вимоги [46, с. 37], що виразно сигналізувало про намір виступати від імені православного «народу руського» й захищати його інтереси. Вимагати від гетьмана більшого суперечить логіці розвитку будь-якої революції.

Хибною є й теза, що програма Б. Хмельницького передбачала «заміщення шляхти козаками як політичним станом на певній території» [1, с. 208]. Навпаки, гетьман взяв курс на якомога ширше залучення шляхти до козацьких лав. І саме на цій основі мав постати новий політичний народ.

* * *

У підсумку, на нашу думку, Авторка прагне будь-що утвердити концепцію нібито оптимальності перебування України в складі Речі Посполитої як начебто своєї держави. При цьому було винесено за дужки сумний фінал обраної руською шляхтою моделі співіснування в Речі Посполитій з іншими політичними народами. В основу концепції покладено невітлену на практиці шляхетську риторику. Хоча навіть у Варшаві ставилися до такої риторики поблажливо, бо це не впливало на процес влиття руської шляхти в сарматський народ, нібито етнічно розмитий, але польський за духом. Авторка й далі просто ігнорує ті пласти, які суперечать її візії. Козацтво, яке спромоглося на Гетьманщину, проголошено суто військовою корпорацією, «антидержавною і ненаціональною» силою, носієм лише станового егоїзму. По суті такий концепт реанімує давно відомі підходи польської та російської історіографії XIX ст., які зводили зусилля з реального відновлення української державності до рівня «громадянського конфлікту», «бунтів», «братовбивчої війни», а придушення видавали за «стабілізацію», «умиротворення», «встановлення золотого спокою» тощо. Саме такі підходи Авторка пропонує зробити новим осердям українського нарративу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ / REFERENCES

1. Starchenko, N. Skladni shliakhy rannomodernoho ukrainskoho natsiivtorennia, abo Kilka zauvah do zvychnoi skhemy istorii Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. 3: 191-218 [in Ukrainian].

- [Старченко Н. Складні шляхи ранньомодерного українського націєтворення, або Кілька зауваг до звичної схеми історії України. *Український історичний журнал*. 2025. № 3. С. 191—218].
2. Hrushevskiy, M. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. V: Suspilno-politychni i tserkovnyi ustrii i vidnosuny v ukrainsko-ruskykh zemliakh XIV—XVII vikiv. Kyiv, 1994 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Історія України-Руси. Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV—XVII віків. Київ, 1994. 585 с.].
 3. Hrushevskiy, M. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. IX. Kn. 2: Roky 1654—1657. Kyiv, 1997 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Історія України-Руси. Т. IX. Кн. 2: Роки 1654—1657. Київ, 1997. С. 871—1630].
 4. Pritsak, O. *Istoriia Ukrainy-Rusy*. T. I: *Do pochatku XI vika*. Kyiv, 1994. XL-LXXIII [in Ukrainian].
[Прицак О. Історіософія Михайла Грушевського. *Грушевський М. Історія України-Руси. Т. I: До початку XI віка*. Київ, 1994. С. XL—LXXIII].
 5. Lurynskiy, V. *Suspilno-politychni tvory (1908—1917)*. T. 1. Kyiv; Philadelphia, 2015 [in Ukrainian].
[Липинський В. Суспільно-політичні твори (1908—1917). Т. 1. Київ; Філадельфія, 2015. 784 с.].
 6. Hrushevskiy, M. *Iliustrovana istoriia Ukrainy*. Kyiv, 1992 [in Ukrainian].
[Грушевський М. Ілюстрована історія України. Київ, 1992. 544 с.].
 7. Brekhunencko, V. “Vyniatkova uspishnist” chy zav'яз maibutnikh potriasin? Ukotre pro balans zdobutkiv i vtrat ukrainskoi elity na Liublinskomu seimi 1569 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2025. 3: 179-181 [in Ukrainian].
[Брехуненко В. «Виняткова успішність» чи зав'язь майбутніх потрясінь? Укотре про баланс здобутків і втрат української еліти на Люблінському сеймі 1569 р. *Український історичний журнал*. 2025. № 3. С. 179—181].
 8. Starchenko, N. *Ukrainski svity Rechi Pospolytoi: Istoriia pro istoriiu*. Kyiv, 2021 [in Ukrainian].
[Старченко Н. Українські світи Речі Посполитої: Історія про історію. Київ, 2021. 616 с.].
 9. Oberländer, E. & Keller, V. *Kurland: vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz*. Paderborn: Schöningh, 2008. 331 p. [in German].
 10. *Volumina constitutionum*. T. III: 1611—1640. Vol. 2: 1627—1640. Warszawa, 2013. 407 s. [in Polish, in Latin].
 11. Nowakowski, A. *Integracja księstwa oświęcimskiego z Królestwem Polskim (1454—1564) i późniejsze losy ziemi oświęcimskiej w kontekście Wadowic*. *Wadoviana. Przegląd historyczno-kulturalny*. 2018. 21: 166-207 [in Polish].
 12. Russocki, S. *Z dziejów prac przygotowawczych do ostatecznej redakcji zводу, prawa mazowieckiego z 1540 r.* *Czasopismo Prawno Historyczne*. 1967. IX (1): 30-42 [in Polish].
 13. *Archiwum Jana Zamojskiego, kanclerza i hetmana Wielkiego koronnego*. T. 1 (1553—1579). Warszawa, 1904. 530 s. [in Polish, in Latin].
 14. *Monumenta Historica res gestas Europae Orientalis illustrantia*. Edidit P. Kulakovskij. Ostrogoiae; Varsoviae; Moskoviae, 1999. 607 s. [in Polish, in Latin, in Ukrainian].
 15. Ulianovskiy, V. & Korotkiy, V. (Comps.). *Korpus magdeburzkykh hramot ukrainskym mistam: dva proekty vydan XX stolittia*. Kyiv, 2000 [in Ukrainian].
[Корпус маґдебурзьких грамот українським містам: два проекти видань XX століття / Упор. В. Ульяновський, В. Короткий. Київ, 2000. 214 с.].

16. Zaiats, A. Miske suspilstvo Volyni XVI — pershoi polovyny XVII st. Lviv, 2019 [in Ukrainian]. [Заяць А. Міське суспільство Волині XVI — першої половини XVII ст. Львів, 2019. 582 с.].
17. Nemenskii, O.B. Formy russkoi identichnosti u Meletiya Smotritskogo. *Slavyane i ikh sosedu*. Moscow, 2008. 12: 305-316 [in Russian]. [Неменский О.Б. Формы русской идентичности у Мелетия Смотрицкого. *Славяне и их соседи*. Москва, 2008. Вып. 12. С. 305—316].
18. Zema, V. Silva rerum Ivana Hrushu: shliakhetska tradytsiia v kozatskii interpretatsii. *Horobets, V. (Ed.). Povsiakdennia rannomodernoï Ukrainy. Istorychni studii v 2-kh tomakh*. T. 2: Svit rechei i povsiakdennykh uiaвлен. Kyiv, 2013. 183-228 [in Ukrainian]. [Зема В. *Silva rerum* Івана Груші: шляхетська традиція в козацькій інтерпретації. *Повсякдення ранньомодерної України. Історичні студії в 2-х томах*. Т. 2: Світ речей і повсякденних уявлень / Відп. ред. В. Горобець. Київ, 2013. С. 183—228].
19. Yakovenko, N. Ukrainiska shliakhta z kintsia XIV do seredy ny XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina. Kyiv, 2008 [in Ukrainian]. [Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. Київ, 2008. 472 с.].
20. Dziegielewski, J. O tolerancję dla zdominowanych. Pokytyka wyznaniowa Rzeczypospolitej w latach panowania Władysława IV. Warszawa, 1986. 227 s. [in Polish].
21. Beauplan, de. Description d'Ukraine. A Rouen, 1660. 112 p. [in French].
22. Dovbyshchenko, M. Volynska shliakhta u relihiinykh rukhakh kintsia XVI — pershoi polovyny XVII st. Kyiv, 2008 [in Ukrainian]. [Довбищенко М. Волинська шляхта у релігійних рухах кінця XVI — першої половини XVII ст. Київ, 2008. 882 с.].
23. Borotba Pivdenno-Zakhidnoi Rusi i Ukrainy proty ekspansii Vatikanu ta unii (X — pochatok XVII st.). Zbirnyk dokumentiv i materialiv. Kyiv, 1988 [in Ukrainian]. [Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X — початок XVII ст.). Збірник документів і матеріалів. Київ, 1988. 288 с.].
24. Litvin, H. Z narodu rusko ho. Shliakhta Kyivshchyny, Volyni ta Bratslavshchyny (1569—1648). Kyiv, 2016 [in Ukrainian]. [Літвін Г. З народу руського. Шляхта Київщини, Волині та Брацлавщини (1569—1648). Київ, 2016. 616 с.].
25. Yakovenko, N. Sklad shliakhty-zemlevlasnykiv Kyivskoho voievodstva naperedodni Vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648—1654 rr. *Feodalizm na Ukraini. Zbirnyk naukovykh prats*. Kyiv, 1990. 79-99 [in Ukrainian]. [Яковенко Н. Склад шляхти-землевласників Київського воєводства напередодні Визвольної війни українського народу 1648—1654 рр. *Феодалізм на Україні. Збірник наукових праць*. Київ, 1990. С. 79—99].
26. Chłapowski, K. Starostowie w Małoposce 1565—1668. Społeczeństwo staropolskie. Warszawa, 1986. T. VI. S. 105-176 [in Polish].
27. Perepysy Chernihivshchyny 1638 ta 1713 rokiv. Zaporizhzhia, 2024 [in Ukrainian]. [Переписи Чернігівщини 1638 та 1713 років. Запоріжжя, 2024. 344 с.].
28. Sysyn, F.E. Between Poland and the Ukraine. The dilemma of Adam Kysil, 1600—1653. Cambridge, 1985. 406 p.
29. Kempa, T. Szlachta wołyńska wobec spraw wyznaniowych na sejmikach i sejmach w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku. *Klio. Czasopismo Poswięcone Dziejom Polski i Powszechnym*. 2011. 19 (4): 27-54 [in Polish].
30. Hrushevskiy, M. Istoriia ukrainskoi literatury. Kyiv, 1995. T. VI [in Ukrainian]. [Грушевський М. Історія української літератури. Київ, 1995. Т. VI. 709 с.].

31. Ploky, S. *The Cossack and Religion in Early Modern Ukraine*. New-York, 2001. 422 p.
32. Rawita-Gawroński, F. *Kozaczyzna ukrainna w Rzeczypospolitej polskiej do końca XVIII wieku*. Zarys polityczno-historyczny. Warszawa; Kraków; Lublin; Łódź; Poznań; Wilno; Zakopane, 1922. 238 s. [in Polish].
33. Карпов, Г. Г[осподин] *Kostomarov kak istorik Malorossii*. Moscow, 1871 [in Russian]. [Карпов Г. Г[осподин] Костомаров как историк Малороссии. Москва, 1871. 35 с.].
34. Карпов, Г. *Peregovory ob usloviyakh soedineniya Malorossii s Velikoi Rossiei (okonchanie)*. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. 1871. 11: 1-38 [in Russian]. [Карпов Г. Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великой Россией (окончание). *Журнал Министерства народного просвещения*. 1871. Ч. 11. 1—38].
35. Brekhunenko, V. *Kozaky na stepovomu kordoni Yevropy: Typolohiia kozatskykh spilnot XVI — pershoi polovyny XVII st.* Kyiv, 2011 [in Ukrainian]. [Брехуненко В. Козаки на степовому кордоні Європи: Типологія козацьких спільнот XVI — першої половини XVII ст. Київ, 2011. 504 с.].
36. Sarnicki, S. *Księgi Hetmańskie / Oprac. M. Ferenc*. Kraków, 2015. 492 s. [in Polish].
37. Opaliński, E. *Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587—1652*. Warszawa, 1995. 219 s. [in Polish].
38. *Akty, odnosyashchiesya k istorii Zapadnoi Rossii, sobrannye i izdannye Arkheograficheskoyu komissieyu*. Saint Petersburg, 1846. T. 1 (1340—1506) [in Russian]. [Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. Санкт-Петербург, 1846. Т. 1 (1340—1506). 375 с.].
39. Kochegarov, K. *Novye istochniki o kazatskom vosstanii 1625 goda: rech polkovnika Olyfera Goluba i neizvestnyy spisok Kurukovskogo dogovora*. *Slavyanovedenie*. 2020. 2: 28-49 [in Russian]. [Кочегаров К. Новые источники о казацком восстании 1625 года: речь полковника Олифера Голуба и неизвестный список Куруковского договора. *Славяноведение*. 2020. № 2. С. 28—49].
40. Brekhunenko, V.A. (Comp.). *Dokumenty ukrainskoho kozatstva XVI — pershoi polovyny XVII st.: universaly, lystuvannia, uhody, pryssiahy*. Zaporizhzhia, 2025 [in Ukrainian]. [Документи українського козацтва XVI — першої половини XVII ст.: універсали, листування, угоди, присяги. Видання друге, виправлене та доповнене / Упоряд. Брехуненко В. А. Запоріжжя, 2025. 1120 с.].
41. Brekhunenko, V., Boiko, P. & Zaiats, A. *Prostorovi mezhi ukrainskoho svitu: kompleks uiaвлен ta yikhnia realizatsiia v rannomodernii ukraini (XVI—XVIII st.)*. Lviv; Kyiv, 2023 [in Ukrainian]. [Брехуненко В., Бойко П., Заяць А. Просторові межі українського світу: комплекс уявлен та їхня реалізація в ранньомодерній Україні (XVI—XVIII ст.). Львів; Київ, 2023. 480 с.].
42. *Eryka Lassoty i Wilhelma Beauplana opisy Ukrainy / Oprac. Z. Wójcik*. Warszawa, 1972. 240 s. [in Polish].
43. Drozdowski, M. *My o nas i o innych. Szlachta Rzeczypospolitej wobec Kozaczyzny Zaporoskiej w latach 1648—1649*. Białystok, 2015. 480 s. [in Polish].
44. Крूपіакєвич, І. (Comp.). *Zherela do istorii Ukrainy-Rusy*. T. 8. *Materialy do istorii ukrainskoi kozachchyny*. T. 1. *Dokumenty po rik 1631*. Lviv, 1908 [in Ukrainian]. [Жерела до історії України-Руси. Т. 8. Матеріали до історії української козащини. Т. 1. Документи по рік 1631. Львів, 1908 / Зібрав і видав І. Крипякевич. 497 с.].
45. Antonovych, V. *Studii z chasiv Nalyvaika*. Praha, 1941 [in Ukrainian]. [Антонович В. Студії з часів Наливайка. Прага, 1941. 86 с.].

46. Крyп'якевич, І. & Бутич, І. (Comps.). *Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho* (1648—1657). Kyiv, 1961 [in Ukrainian].
[Документи Богдана Хмельницького (1648—1657) / Упоряд. І. Крип'якевич та І. Бутич. Київ, 1961. 740 с.]

Надійшла / Received 03.09.2025

Petro KULAKOVSKYI

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of International Relations,
National University of "Ostroh Academy" (Ostroh, Ukraine)
kulakovsky@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6310-717X>

Andrii ZALATS

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of Ancient History of Ukraine
and Special Historical Disciplines,
Ivan Franko National University of Lviv (Lviv, Ukraine)

andrij_zajac@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-8744-9852>

UKRAINIAN NATION-BUILDING UNTIL THE MIDDLE OF THE 17th CENTURY: A "NEW" PERSPECTIVE ON THE EARLY MODERN ELITES' ROLE

The study **objective** is to analyse the main claims of the article by Natalia Starchenko. It is based on the principle of historicism, text deconstruction methods, and comparative approaches. **Main results.** The claim that M. Hrushevskyy placed the nobility outside the Ukrainian narrative is proved to be far-fetched. It is argued that the status of the three incorporated voivodeships was the lowest compared to all the territories included in the Crown. The statement that Warsaw did not have a "governmental vertical that could ensure the decisions of the centre" is refuted. The far-fetchedness of the following claims is exposed as follows: the majority of the nobility adhered to the multi-confessional model of the Ruthenian nation; the Cossacks emerged as a male military union and were "anti-state and non-national." The manipulative nature of the attempt to present the Cossack uprisings and the beginning of the National Liberation War of the mid-seventeenth century as a military confederation is demonstrated. A number of factual statements are disproved, in particular, those regarding the typological similarity of the Cossacks and Tatars, and the fact that the nobility of Chernihiv-Sivershchyna was in the orbit of Moscow's political culture. **Conclusions.** A combination of claims made by N. Starchenko forms an image of early modern Ukrainian elites that is devoid of proper scientific justification. Approaches are based on the development of concepts that absolutize the nobility rhetoric, which was not implemented in practice, and extrapolate atypical isolated cases to the entire nobility mindset. Moreover, attempts to present the Cossacks as a destructive force revive the concepts of 19th-century Polish and Russian historiography as a "new scheme."

Keywords: *M. Hrushevskyy, the nobility, the church, the Cossacks, the Ruthenian nation, the Polish-Lithuanian Commonwealth.*